

(2) ✠ In nomine domini dei salvatoris ihesu christi; Nos (3) gisolfus dei providentia langobardorum gentis princeps (4). per rogam et postulationem domini petri venerabili episcopi. et ortatori nostro et pro amore omnipotenti deo. et salvatione gentis nostre et patrie. concessimus in sanctam sedem salernitane ecclesie ubi nunc ipse supradictus dominus petrus episcopus preesse videntur. omnia et in omnibus rebus et substantia presviterorum. atque diaconorum. Subdiaconorumque. et omnium clericorum forentium. vel civium ecclesiastici ordinis gradus fungentium. et illorum clericorum. qui secularem habitum induuntur. Sub toto nostro principatus commorantium. qui sine heredes defuncti sunt. Vel qui inantea fuerint defuncti absque heredes. cum omnes illorum femine quod in pars adulterii habuerunt. vel habuerint. seu et concessimus in eadem sancta sedes. omnes servos ex ipso episcopo pertinentes cum uxoris suis vivere femine (5) quod usque modo sivi tulerunt vel habuerunt aut in antea tulerint. simulque et concessimus in eadem sancta sedes omnes rebus ex mortuorum. que infra rebus ipsius episcopii est. vel que eius monimina declarant (6). seu et si pars eidem episcopii quaecumque hominem liverum recollerint qui non siant censilem ut nullam angariam aut dationem in partibus reipublice faciant aut persolvant (7). Simulque et concessimus in eadem sancta sedem omnem portaticum. quod a pars ipsius episcopii vel ab omnibus clericis seu hominibus ipsius episcopii dare debunt vel debeurint. per quacumque porta introierint in civitate nostra salernitana seve in omnibus locis vel castellis nostri

✠ Nel nome del Signore Dio Salvatore Gesù Cristo. Noi Gisulfo, per volontà di Dio principe della gente dei Longobardi, per richiesta e preghiera di domino Pietro, venerabile vescovo e nostro consigliere, e per amore di Dio onnipotente e per la salvezza della nostra gente e della patria, abbiamo concesso alla santa sede salernitana della chiesa ove lo stesso sopraddetto domino Pietro vescovo risulta presiedere, tutte ed ogni cosa e bene dei presbiteri e dei diaconi e dei suddiaconi e di tutti i chierici, forestieri o cittadini, ricoprenti un grado di ordine ecclesiastico e di quei chierici che vestono abito secolare abitanti in tutto il nostro principato che sono morti senza eredi o che d'ora innanzi saranno morti senza eredi con tutte le donne di loro che in forma adulterina ebbero o avranno; e anche abbiamo concesso alla stessa santa sede tutti i servi pertinenti allo stesso vescovado con le loro mogli donne libere che fino ad ora accolsero o ebbero con sé o che d'ora in poi accoglieranno; ed anche abbiamo concesso alla stessa santa sede tutte le cose dei morti che sono fra le cose dello stesso vescovado o di cui i documenti *così* dichiarano; ed anche che per qualunque uomo libero la parte dello stesso vescovado abbia accolto che non siano assoggettati a tributo e che non prestino o paghino alcuna angaria o dazione a beneficio della cosa pubblica; e anche abbiamo concesso alla stessa santa sede ogni portatico che da parte dello stesso vescovado o di tutti i chierici o degli uomini dello stesso vescovo debbono o dovranno dare per qualsiasi porta entreranno nella nostra città di Salerno o in tutti i luoghi o castelli soggetti del nostro principato; ed anche tutte e ciascuna altra cosa che dai singoli principi antecessori nostri furono concessi alla stessa santa

principatus subjectos (8) seu et cetera omnia et in omnibus que a singulis principibus antecessores nostros in ipsa sanctam sedem concessa fuerunt. totum in integrum omnia que supra legitur in prefatam sanctam sedem concessimus. in ea videlicet rationem. ut amodo et deinceps per hoc nostrum roboreum preceptum. omnia que superius legitur prefatam sanctam sedem et eius presules et rectores habere et possidere valeatis. et inviolaviliter et securi exinde permaneant. et concessimus iterum in prefatam sanctam sedem ut quanti censiles sunt vel fuerint de ipso episcopio. ut nullam angariam aliquando aut dationem in partibus reipublice faciant aut persolbant per quaecumque ratione. et per hoc nostrum roboreum preceptum omni tempore securi et inlesi exinde permaneant omni tempore. et a nullo ex nostris iudicibus idest comitibus castaldeis. vel a quibuscumque agentibus de omnia quantum superius legitur habeat aliquando prefatam sanctam sedem requisitione aut molestatione (9). sed omnia qualiter prelegitur firmiter atque securiter habeant et possideant (10) quod vero preceptum concessionis ex iussione suprascripte potestatis scripsi ego iohannes notarius Factum in sacro (11) salernitano palatio. de anno quartodecimo vestri principatus. Mense iunius indictione quarta (12)

sede. Tutto per intero, tutte le cose che sopra si legge alla predetta santa sede abbiamo concesso, vale a dire con quella condizione che da ora e d'ora innanzi per questo nostro forte disposto tutte le cose che sopra si legge la predetta santa sede ed i suoi presuli e rettori possano avere e possedere e inviolabili e sicuri quindi rimangano. E abbiamo concesso parimenti alla predetta santa sede che quanti soggetti a censo sono o furono dello stesso vescovado mai nessuna angaria o dazione a favore della cosa pubblica eseguano o paghino per qualsivoglia ragione e per questo nostro forte disposto in ogni tempo sicuri e illesi dunque rimangano in ogni tempo e da nessuno dei nostri giudici o conti o castaldi o da qualunque ufficiale la predetta santa sede abbia mai richiesta o molestia per tutte le cose quanto sopra si legge ma tutte le cose quale sopra si legge fermamente e con sicurezza abbiano e possedano. Il quale precetto di concessione per comando della soprascritta potestà scrissi io notaio Giovanni. Redatto nel sacro palazzo **salernitano** nell'anno quattordicesimo del vostro principato, nel mese di giugno, quarta indizione.

Note:

(1) Characteris langobardi specimen ex hoc diplomate desumptum extat in Tab. III. n. 2.

(2) Hoc diploma iis accensendum est monumentis, quae langobardorum Principum observantiam erga cathedras episcopales et Episcopos ipsos testantur, ac tantum laudis conditoribus suis apud posteros comparant, quantum dedecoris ac execrationis sibi pepererunt eorundem Principum maiores, qui per antiquiora saecula arianae haeresis labe imbuti, catholicas Ecclesias, Episcopos, et ipsos romanos Pontifices insectati fuerunt. Heic quidem Gisolfus plerisque summi imperii iuribus sese exsult, eaque Salernitano Episcopio impertitur. Donat enim I. res omnes ecclesiasticorum cuiusvis ordinis hominum, qui vita aut migrarant, aut in posterum erant migraturi, necnon et eorum adulteras; II. servos universos Episcopio mancipatos, et liberas faeminas, quae eorum uxores evasissent; III. res *mortuorum*, de quibus nos verba fecimus pag. 62 adnotat. (6); IV. eximit homines liberos, non censiles, quos Episcopium recepisset, ab *angariis ac dationibus* pro republica; V. declarat Episcopium ac quemvis eius hominem sive ecclesiasticum sive saecularem *portatico* ubivis exsolvendo non obnoxium esse; V. Episcopii censilibus eamdem impertitur immunitatem, quam supra liberis hominibus non censilibus concesserat;

VI. Ratas porro habet omnes concessiones, quas a Principibus Gisolfi decessoribus Episcopium fuerat consecutum.

Si ad singulas huiusmodi donationes pro eo ac par esset, illustrandas animum adverteremus, nobis temporum illorum ecclesiasticae ac civiles consuetudines, et Langobardorum leges longa oratione persequendae, et adnotationum idcirco limites praetergrediendi forent. Quadpropter contenti erimus pauca quaedam carptim adnotare, amplioremque totius diplomatis illustrationem aliis antiquitatum id genus vestigatoribus relinquemus.

(3) Non satis inter eruditos viros constat, quo ex tempore Imperatores et Reges in condendis diplomatis sese pronomine *Nos* compellarint. Consuetudinem certe istam priscis illis Latinis prorsus incognitam fuisse scimus. Apud nostros vero Langobardos ea ineunte saeculo VIII. obtinuit in diplomatis Ducum Beneventi, ubi haec adest *Intitulatio: Nos vir Gloriossimus N. summus Dux Gentis Langobardorum*. Idem pronomen occurrit in nostro hoc diplomate licet serius conscripto. Idem vero pronomen etsi in Cancellaria Imperatorum Occidentis, prout Leuberus in suis observationibus ait, aliquando obtinuerit exeunte saeculo X, in Cancellaria tamen regum langobardorum, cuius methodem nostri Duces Beneventi fuerunt imitati, multo ante in diplomata irrepserat.

(4) Arichis II, ut videre est in chronico Ducum Beneventi apud Pratillum, cum fuerit *Princeps coronatus a Carolo Magno*, hoc titulo primus ipse inter Langobardos usus est. Nam cum antehac esset titulo Ducis condecoratus, numquam in diplomatis eius ad annum DCCLXXXVI. *Principis* titulum licet invenire, ut probat epistola LXVI. Pontificis Hadriani I. in Codice Carolino.

Cum deinceps Siconulfo partem quamdam Ducatus Beneventani anno circiter 850 tradidisset regendam titulo Principatus Salerni Imperator Ludovicus, factum est ut et Siconulfus, et qui subinde Salerni dominati fuere, *Principes* sese nuncuparint. Nec absimilen titulum usurparunt ii, qui Capuae ditione a beneventano Principatu seiuncta potiti fuerunt.

(5) De liberis faeminis, quae servis nubere ansae fuissent, lege CCXXII. Rotharis sancitum fuit, ut earum propinquis ius esset interficiendi, aut venundandi easdem extra provinciam. Ubi vero neutrum huiusmodi supplicium de liberis hisce servorum uxoribus sumendum propinqui curassent, Galdastiis, atque Sculdasiis licebat *eas in curtem Regis ducere, et intra pensiles ancillas constituere*. Ex hac igitur lege cum liberae salernitani Principatus faeminae, quas servorum connubio contaminatas propinqui sui nec mortis nec venditionis poena affecissent, ad Principem spectarunt, nemini mirum videri debet, si Princeps ipse hoc diplomate eas Episcopo donat.

(6) Quanam significatione accipiendae nobis videantur *res mortuorum*, quarum pleraque nostra commemoraverunt documenta, palam fecimus pag. 62 adnot. (6). Heic vero Gisulphus sese donare adfirmat non modo *res mortuorum*, quae salernitani *episcopii*, silicet episcopalis Cathedrae possessionibus adcensebantur, verum et reliquas omnes, quas *eius monimina declarant*. Vocem *monimina* usurpatam heic pro *munimentis* arbitramur. Hoc autem vocabulo, et altero adsimili, nempe *munimina*, significari aliquando consueverunt *probationes, documenta et diplomata*, quippe quae adversus hominum aliena appetentium aggressiones praedia suo veluti propugnaculo communirent.

(7) Salernitanus Princeps hoc diplomate permittere inter alia videtur, ut *liberi homines*, tum qui non sint *consiles*, tum qui sint, *nullam angariam*, hoc est operam corporis viribus absolvendam, aut *dationem*, scilicet pecuniae, aut alterius cuiuspiam rei pensationem, *in partibus reipublicae aliquando faciant, aut persolvant*. Hinc colligimus liberorum hominum genus fuisse *consiles*, ac propterea magis hoc diplomate adstruitur sententia, quam de *consilium* conditione ex Muratorio attulimus pag. 133 adnot. (2). Ut autem huiusmodi *consilium* conditio magis magisque eluceat, consulere etiam proderit quae penitior doctrina, ac non vulgari sagacitate de *Libellariis* enucleavit Carolus Troya (*Storia d'Italia del Medio Evo vol. I. part. V. § CIV. CXXXIX. et CLXXXI.*)

Vocabula vero *in partibus reipublicae*, quae non modo in praesenti, verum et in compluribus aliis langobardorum Principum diplomatis occurrunt, non aliud denotasse quam Principis Fiscum, perinde ac verba *publica potestas, de publico, et pars publica*, de quibus locuti nos sumus pag. 121 adnot. (3), fuse ostendit Muratorius (*Dissertat. XVIII.*). Utrum porro in urbibus Langobardorum dominationi subditis extiterit illud Reipublicae genus, quod olim apud Romanos fuit ordo municipalis, hoc quoque diligenter admodum excussisse nobis videtur idem Troya, ac idcirco ad huius lucubrationem supra laudatam lectorem amandamus.

(8) Cum Gisulphus heic Episcopium, omnes clericos et homines qui ad Episcopium ipsum spectarent, immunes declaravit ab eo quoque *portatico*, quod in *locis et castellis* pensitari consuevit, proderit animadvertere pensationem huiusmodi *portatici* fieri consuevisse non modo cum in urbem Salerni res seu merces, sed cum in omnes terras et castella Principati subdita importarentur.

(9) Formula haec: *a nullo ex nostris Iudicibus idest Comitibus Castaldiis vel a quibuscumque gentibus habeatis aliquam requisitionem*: in diplomatis tum salernitanorum, tum beneventanorum Principum occurrit quam saepissime. Quaeenam fuerint inferiori aevo Comitum et Gastaldiorum munia, Pellegrinius (*Hist. Princ. Langobard. t. V. pag. 302, et seqq.*), ac Muratorius (*A. M. AE. dissert. X*) ubertim edisseruerunt. Nobis vero indubium videtur Comitum munus aliud fuisse atque Gastaldii; cum enim Comitem oppidis aut urbibus Langobardi Principes praeponerent, summam illis quidem iurisdictionem in universarum rerum administrationem demandabant, ex quo factum, ut plerique Comites e Principum imperio sese omnino eriperint, et populis, quos regendos sortiti fuerant, suo prorsus arbitrio sint dominati. Gastaldii vero quamvis aliquando, uti Pellegrinius ac Muratorius testantur, *curtes aut casas regias providerent, rerum fiscalium curam haberent*, tamen praecipue hisce nostris in Provinciis iudicum munus exercebant; ac, ut ait ipse Muratorius, *iustitiam non de omnibus causis, sed de litibus ad Fiscum ac Principum patrimonium pertinentibus praestabant*. Hinc non mirum si et hoc nostro in diplomate, et aliis Langobardorum actis eadem *iudicis* voce non modo Comites, verum etiam Gastaldii identidem appellati fuerint.

(10) Notarium hoc Praeceptum, seu Diploma regium scripsisse vides. Per haec prima Langobardorum tempora notarios istos munere Cancellariorum functos fuisse scimus. Serius autem factum est, ut Cancellaria horum Principum amplior evaserit, et Referendarii, Iudices, Cappellani, alique magni officiales ad instar Imperialis Cancellariae munere Cancellariorum fungerentur.

(11) Usitatissimam hanc vocem *Sacri*, quam in huiusmodi Diplomatum semper cum altera *Palatii* copulatam videre licet, non modo *Curti* vel *Fisco* Principis, ut docet Cangius, datam fuisse comperimus, sed aedibus ipsis, in quibus Princeps commorabatur. Quamobrem haud primigeniam huius vocis significationem interpretatus videtur idem Cangius, cum eam *aerarium* Principis potius quam *Regiam domum* ex propria significatione primitus denotasse crediderit.

Pristinis mediae aetatis temporibus cum primum Gothorum Reges, ac deinde graeci Imperatores per Catapanos, Strategos, Patricios, atque Antipatos has nostras tenuerint regiones, eorum diplomata loci, ubi condita fuerant, mentionem praeseferebant. Idem factitatum accepimus regnantibus Langobardis; in quorum Privilegiis ac litteris Palatii, ubi ipsi degebant, nomen apponere in usu fuisse, et hoc nostrum diploma, et ea adhuc a Gattula aliisque scriptoribus edita abunde docent, in quibus haec plerumque verba leguntur: *Actum Beneventi in sacro, vel in felicissimo palatio*.

(12) Diploma hoc edidit Muratorius in dissertatione LXVII. e monasterii cavensis Tabulario depromptum. Ipsum nunc in nostro extat Archivo, quo sese recepit simul cum plurimis aliis instrumentis, quae a Iosephi Graeci heredibus coemenda curavit vir praestantissimus Ioseph Ceva Grimaldi Petracatellae Marchio, qui cum olim Generalis Archivorum Praefecti munia singulari laude obiret, tum nostro huic, tum caeteris Regni Archivis plurimum profuit, et de cavensi Tabulario non pauca perdocte ac diligenter elucubravat, quae in eodem hoc nostro Archivo asservantur.

Quonam autem pacto monumentum hoc in eiusdem Graeci potestatem venerit, nos quidem latet. Alexander de Meo (*Annal. critico diplom. t. V. pag. 302*) huius diplomatis mentionem habet, et Anonymum salernitanum de eius veritate addubitasse refert. Nobis vero perinde, ac eidem de Meo, nihil in hoc privilegio occurrit, ex quo ipsum sublestae fidei arcessendum videatur. Fatemur quidem proditum fuisse ab Ughellio (*Ital. sac. t. VII. colum. 502*) Petrum, cuius heic extat mentio, salernitanam Cathedram obtinuisse post Rachenaldum, quem anno 947 obiisse idem Ughellius autumat. Verum ex hoc nostro diplomate patet, Petrum ante annum 947 salernitanae ecclesiae praefuisse; quin immo secundum ea quae idem de Meo (*ibid. l. c.*) scripsit, deprehenditur Petrus Salerni Episcopus ab anno 940 ad 963.